

Xamutov Uchqun Irisvaevich,
mustaqil tadqiqotchi

ZAMONAVIY TRANSFORMATSIYALAR SHAROITIDA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING IJTIMOIY-MADANIY VA ETNOPSIXOLOGIK OMILLARI (O'ZBEKISTON VA MDH MISOLIDA)

UO'K: 316.346.32-053.6

[HTTPS://DOI.ORG/10.34920/SO/VOL_2025_ISSUE_12_7](https://doi.org/10.34920/so/vol_2025_issue_12_7)

XAMUTOV U.I. ZAMONAVIY TRANSFORMATSIYALAR SHAROITIDA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING IJTIMOYIY-MADANIY VA ETNOPSIXOLOGIK OMILLARI (O'ZBEKISTON VA MDH MISOLIDA)

Maqola zamonaviy ijtimoiy o'zgarishlar sharoitida yoshlarni oila qurishga tayyorlash jarayoniga ta'sir etuvchi sotsiomadaniy va etnopsixologik omillarni tahlil qilishga bag'ishlangan. Ayniqsa, O'zbekiston va MDH mamlakatlarida an'anaviy oilaviy qadriyatlarining modernizatsiya, urbanizatsiya va globallashuv jarayonlari bilan uyg'unlashuvi alohida yoritiladi. Tadqiqot etnik o'ziga xoslik, madaniy me'yorlar, oilaviy an'analar va ijtimoiy institutlarning yoshlarning nikoh-oila munosabatlarini shakllantirishga ta'sirini ochib beradi. Maqolada oilaviy qadriyatlar dinamikasi, avloddan-avlodga o'tuvchi me'yorlar xususiyatlari, shuningdek, ta'limning yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashdagi o'sib borayotgan roli tahlil qilinadi. Turli etnik guruhlar etnopsixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'limiy va profilaktik dasturlarni ishlab chiqish uchun konseptual takliflar beriladi.

Tayanch so'z va tushunchalar: yoshlar, oilaviy qadriyatlar, etnopsixologiya, sotsiomadaniy omillar, oila qurish tayyorgarligi, O'zbekiston, MDH, oilaviy sotsializatsiya.

XAMUTOV U.I. СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ И ЭТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ПОДГОТОВКИ МОЛОДЕЖИ К СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ (НА ПРИМЕРЕ УЗБЕКИСТАНА И СНГ)

Статья посвящена анализу социокультурных и этнопсихологических факторов, влияющих на подготовку молодежи к семейной жизни в условиях современных общественных трансформаций. Особое внимание уделено специфике Узбекистана и стран СНГ, где традиционные семейные ценности сосуществуют с процессами модернизации, урбанизации и глобализации. Исследование раскрывает влияние этнической идентичности, культурных норм, семейных традиций и социальных институтов на формирование брачно-семейных установок молодежи. Представлен анализ современных данных о динамике семейных ценностей, особенно в межпоколенческой передаче норм и расширении роли образования в подготовке молодежи к браку. В статье предложены концептуальные положения для разработки образовательных и профилактических программ, учитывающих этнопсихологические особенности различных этнических групп.

Ключевые слова и понятия: молодежь, семейные ценности, этнопсихология, социокультурные факторы, подготовка к семейной жизни, Узбекистан, страны СНГ, семейная социализация.

KHAMUTOV U.I. SOCIO-CULTURAL AND ETHNO-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF PREPARING YOUTH FOR FAMILY LIFE IN THE CONTEXT OF MODERN TRANSFORMATIONS (USING THE EXAMPLE OF UZBEKISTAN AND THE CIS)

The article examines sociocultural and ethnopsychological factors influencing youth preparation for family life in the context of contemporary societal transformations. Special attention is given to Uzbekistan and CIS countries, where traditional family values coexist with modernization, urbanization, and globalization. The study explores the impact of ethnic identity, cultural norms, family traditions, and social institutions on the development of marital and family attitudes among young people. The article provides an analysis of recent trends in family values, intergenerational transmission of norms, and the growing role of education in preparing youth for marriage. Conceptual guidelines for educational and preventive programs that consider ethnopsychological characteristics of different ethnic groups are proposed.

Key words and concepts: youth, family values, ethnopsychology, sociocultural factors, marriage readiness, Uzbekistan, CIS countries, family socialization.

Kirish. Jamiyat taraqqiyotining bugungi bosqichi oilaning tuzilmasi, vazifalari va qadriyatlariga ta'sir ko'rsatuvchi chuqur ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar bilan tavsiflanadi. MDH mamlakatlarida, jumladan O'zbekistonda, bu o'zgarishlar ikki yoqlama xususiyatga ega: bir tomondan, jamoaviylik, avlodlararo aloqa va nikoh mustahkamligiga yo'naltirilgan oilaviy an'analarning ahamiyati saqlanib qolmoqda; boshqa tomondan, individualizm, oilaviy rollarning sustlashuvi va nikoh-oila munosabatlarining o'zgarishi kabi yangicha qarashlar tarqalmoqda.

O'zbek oilasiga xos etnopsixologik xususiyatlar avlodlar aloqasining uzluksizligi, kattalarni hurmat qilish, oilaviy birdamlik va o'zaro ma'naviy-ma'rifiy mas'uliyat kabi qadriyatlarda namoyon bo'ladi. Milliy an'analar, urf-odatlar va tarixiy tajriba o'zbek oilasining barqarorligini ta'minlab, yoshlarning shaxsiy kamoloti hamda jamiyatdagi ijtimoiy rollarini egallash jarayonida muhim psixologik omil sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, zamonaviy ijtimoiy-psixologik o'zgarishlar bu an'anaviy modellarga ta'sir ko'rsatib, oila ichidagi munosabatlar va tarbiya uslublarining yangi shakllanishini talab etmoqda¹.

Jamiyatning umumiy psixologik holati, turli ijtimoiy va etnik jamoalardagi ijtimoiy-psixologik muhit yoshlarning hayotiy yo'nalishlarni idrok etish, o'tmish va kelajakka munosabatining o'ziga xos xususiyatlarini shakllantiradi, shuningdek, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni talqin qilishga ta'sir

qiladi. Ushbu omillar ko'p jihatdan yoshlarning xulq-atvori xususiyatlarini va sodir bo'layotgan ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar sharoitida ularning oilaviy hayotga tayyorligini belgilaydi².

O'zbekiston va MDH mamlakatlaridagi zamonaviy ijtimoiy o'zgarishlar - urbanizatsiyaning jadal sur'atlari, raqamlashtirish, yoshlarning ta'lim harakatchanligining o'sishi va gender rollarining o'zgarishi oilaviy qadriyatlarni shakllantirish tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu o'zgarishlar fonida an'anaviy etnomadaniy modellar va yosh avlodning yangi yo'nalishlari o'rtasidagi ziddiyatlar kuchayib bormoqda. Bu oilaviy munosabatlar barqarorligining pasayishi, ajralishlar sonining ko'payishi, nikoh-reproduktiv munosabatlar tarkibining o'zgarishi va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning tizimli dasturlarini yaratish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Mintaqaning madaniy xilma-xilligi sharoitida nikoh, ota-onalik majburiyatlari va avlodlar o'rtasidagi vorisiylik haqidagi tasavvurlarni belgilovchi etnopsixologik omillar asosiy rol o'ynay boshlaydi. Ushbu mexanizmlarni tadqiq etish O'zbekistonda va aksariyat MDH mamlakatlarida amalga oshirilayotgan oilani mustahkamlash borasidagi davlat siyosati nuqtai nazaridan alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Zamonaviy globallashtirish, migratsiya, raqamlashtirish va ijtimoiy tuzilmalar o'zgarishi jarayonlari O'zbekiston va MDH mamlakatlarida oila institutiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu o'zgarishlar qadriyatlar tizimi, nikoh, ota-ona-

¹ Шоумаров Ф.Б., Қодиров У.Д. Ўзбек оиласининг этнопсихологик тавсифига доир айрим мулоҳазалар. Замонавий психология: муаммолар ва истиқболлар. Халқаро илмий-амалий конференция материаллари - Тошкент, 2021. – 376 б. – 25-28 бетлар.

² Шоумаров Г.Б., Кадиров У.Д. Психологические аспекты защиты молодежи от влияния деструктивных идей "ПСИХОЛОГИЯ" журналы, № 4, 2020, с. 3-10.

lik va oila ichidagi munosabatlar me'yorlariga ta'sir etib, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashni belgilovchi omillarni ilmiy jihatdan tahlil qilish zaruriyatini yanada oshirmoqda. Mintaqa xalqlarining etnopsixologik xususiyatlariga asoslangan an'anaviy madaniy me'yorlar oilaviy xulq-atvorni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda, biroq zamonaviy muammolarga duch kelmoqda. Bu esa mazkur tadqiqot mavzusini alohida dolzarb qiladi¹.

Tadqiqotning dolzarbligi ajralishlar sonining ko'payishi, ayrim hududlarda birinchi nikohga kirish yoshining pasayishi, shuningdek, yoshlarning oilaviy hayotga psixologik va ta'limiy jihatdan tayyorgarlik ko'rishga bo'lgan ehtiyojlarining ortib borishi bilan belgilanadi. O'zbekistonda ijtimoiy siyosatni zamonaviylashtirish mas'uliyatli ota-onalik madaniyatini shakllantirish va oila institutini mustahkamlash zarurligini ta'kidlamogda. Bu esa etnopsixologik va madaniy omillarni o'rganishni yanada muhim ahamiyat kasb etishiga olib kelmoqda.

Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, ayniqsa, oila instituti madaniy o'ziga xoslik va ijtimoiy tartibning o'zagi bo'lgan mamlakatlarda ijtimoiy siyosatning asosiy vazifalaridan biridir. O'zbekiston va MDH mamlakatlarining katta qismi an'anaviy oila fundamental institut bo'lib qolayotgan mintaqalar qatoriga kiradi, ammo modernizatsiya, migratsiya, urbanizatsiya va raqamlashtirish jarayonlari oila-nikoh munosabatlarini sezilarli darajada o'zgartirmoqda.

Zamonaviy yoshlar ikki tomonlama ta'sirga duch kelishmoqda:

- erkak va ayol rolining modeli, avlodlar o'rtasidagi munosabatlar va nikohning ahamiyatini belgilovchi an'anaviy etnopsixologik me'yorlar;
- individualizm, shaxsiy avtonomiya va oilaviy rollarning boshqa modellarini shakllantiruvchi zamonaviy ijtimoiy-madaniy tendensiyalar.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashga ta'sir etuvchi etnopsixologik mexanizmlarning rolini ochib berish hamda oilaviy qadriyatlarini transformatsiya qiluvchi zamonaviy ijtimoiy-madaniy omillarni tizimlashtirishdan iborat. O'tkazilgan tahlil madaniy-tarixiy me'yorlar va etnopsixologik an'analar yoshlarning oilaviy xulq-atvorining gibridd modelarini shakllantirib, yangi ijtimoiy muammolar

bilan qanday o'zaro ta'sir qilishini tushunishni chuqurlashtirish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati etnomadaniy komponentni o'z ichiga olgan yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash bo'yicha ta'lim dasturlarini yaratish, shuningdek, tadqiqot natijalarini maktablar, oliy ta'lim muassasalari va yoshlarni qo'llab-quvvatlash markazlari faoliyatiga joriy etish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilganligi bilan izohlanadi. Olingan xulosalardan davlat oila siyosatini ishlab chiqishda, yoshlarga psixologik maslahat berishda va oilaviy nizolarning oldini olish dasturlarida foydalanish mumkin.

MDH mamlakatlarida va ayniqsa, O'zbekistonda an'anaviy oila modeli jamoaviy qadriyatlar, gender rollarning barqaror taqsimoti, katta avlodga hurmat va avlodlararo qo'llab-quvvatlashga asoslanadi. Biroq zamonaviy o'zgarishlar - raqamli kommunikatsiyalarning rivojlanishi, individualistik munosabatlarning o'sishi, iqtisodiy harakatchanlik, kasbiy va ta'lim trayektoriyalarining o'zgarishi - oilaning rolini qayta ko'rib chiqishga olib keladi. Yoshlar tenglik, hissiy moslik, shaxsiy avtonomiyaga intiladilar, bu esa har doim ham etnomadaniy kutilmalarga to'g'ri kelmaydi². Bu mas'uliyatni anglash, turmush o'rtog'ini tanlash, rollarni taqsimlash va hayotiy strategiyalarda qarama-qarshiliklarni keltirib chiqaradi, bu nizolarning ko'payishi, yosh oilalarning beqarorligi va ajralishlar sonining ko'payishi bilan namoyon bo'ladi³.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi etnopsixologik omillar va zamonaviy ijtimoiy transformatsiyalarning kompleks o'zaro aloqadorligini ochib berish, shuningdek, Markaziy Osiyo va sobiq ittifoq hududidagi mamlakatlarda yoshlarning oilaviy ijtimoiylashuvining madaniyatlararo xususiyatlarini tizimli taqqoslashdan iborat. Birinchi marta an'anaviy madaniy kodlarni raqamli jamiyat va globallashtirish mehnatning yangi talablari bilan integratsiyalashga e'tibor qaratilmoqda. Yangilik, shuningdek, avlodlararo vorisiylikning an'anaviy mexanizmlari va zamonaviy individualistik qadriyatlarini birlashtirgan gibridd oilaviy ijtimoiylashuv modelini asoslashda namoyon

² Astakhov V., Batsylyeva O. Psychological Aspects of Modern Youth's Readiness for Marriage. — Psychological Journal, 2020. — 120 s. — С. 45–58.

³ Комитет по статистике Республики Узбекистан. Социально-демографический ежегодник. — Ташкент: Комстат, 2023. — 340 с. — С. 112–118.

¹ Beck, U. Risk Society: Towards a New Modernity. — London: Sage Publications, 1992. — 260 p. — Pp. 41–58.

bo'ladi, bu, ayniqsa, yoshlar ulushi yuqori bo'lgan va oila sohasida faol islohotlar olib borayotgan O'zbekiston uchun dolzarbdir.

Tadqiqotning maqsadi O'zbekiston va MDH mamlakatlaridagi zamonaviy transformatsiyalar sharoitida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayoniga ijtimoiy-madaniy va etnopsixologik omillarning ta'sirini ochib berishdan iborat.

Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo'yildi:

1. An'anaviy oilaviy me'yorlar va ularning etnopsixologik asoslarini tahlil qilish;

2. Yoshlarning nikoh-oilaviy munosabatlariga ta'sir ko'rsatuvchi zamonaviy ijtimoiy o'zgarishlarni o'rganadi;

3. An'anaviy qadriyatlar va yangi xulq-atvor modellari o'rtasidagi asosiy ziddiyatlarni aniqlaydi;

4. Yoshlarning nikohga tayyorligini shakllantirishga xizmat qiluvchi omillarni aniqlaydi;

5. Oilaviy ta'lim dasturlarini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqotning asosini zamonaviy o'zgarishlar sharoitida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayonlarini kompleks tushunishni ta'minlaydigan psixologik, etnopsixologik va sotsiologik konsepsiyalarni birlashtirgan fanlararo yondashuv tashkil etadi. Bunday yondashuv bir vaqtning o'zida yosh avlodning individual psixologik munosabatlari, qadriyat yo'nalishlari va shaxsiy strategiyalarini, shuningdek, jamoaviy madaniy kodlar, etnopsixologik an'analar va jamiyatda oilaviy me'yorlarning uzatilishini belgilovchi ijtimoiy-institutsional mexanizmlarni hisobga olish imkonini beradi.

Zamonaviy oila tizimi MDH va Markaziy Osiyo mamlakatlarida, shu jumladan O'zbekistonda globalashuv, raqamlashtirish, migratsiya, ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmalarni modernizatsiya qilish va yoshlarning hayot trayektoriyalarini o'zgartirish bilan bog'liq jadal o'zgarishlar davrini boshdan kechirmoqda.

Ushbu jarayonlar oilaviy ijtimoiylashuvning yangi modellarini shakllantiradi, bunda an'anaviy jamoaviy me'yorlar va avlodlararo vorisiylik individualistik yo'nalishlar, shaxsiy avtonomiya va sheriklarning hissiy muvofiqligiga urg'u berish bilan o'zaro ta'sir qiladi¹.

Tadqiqotning fanlararo doirasi oilaviy qadriyatlar qanday o'zgarayotganini, an'ana va zamonaviylik o'rtasida qanday ziddiyatli hududlar yuzaga kelayotganini, shuningdek, yoshlarning nikohga tayyorligini qanday psixologik va etnomadaniy omillar belgilayotganini aniqlash imkonini beradi. Bunday yondashuv dinamik o'zgaruvchan jamiyatda oilaviy siyosat samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan oilaviy tarbiya modellari, yangi ta'lim dasturlari va tavsiyalarini ishlab chiqishga zamin yaratadi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asoslari.

Oilaviy qadriyatlar va nikoh-oilaviy munosabatlar tushunchasi. Oilaviy qadriyatlar oilada nikoh, ota-onalik, rollar taqsimoti va mas'uliyatning ahamiyatini belgilaydigan ijtimoiy me'yorlar, madaniy tasavvurlar va barqaror munosabatlar tizimidir. Ular «to'g'ri» oilaviy hayot mezonlarini shakllantiradi, xulq-atvor yo'nalishlarini belgilaydi va er-xotinlar va avlodlar o'rtasidagi kutishlarni talqin qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Oilaviy qadriyatlar nafaqat jamiyatning an'analari va madaniy tajribasini aks ettiradi, balki oila ichidagi munosabatlarni tartibga solish usullarini ham belgilaydi, hayotiy strategiyalarni tanlash, ota-onalikka tayyorlik, majburiyatlarni taqsimlash tabiati va o'zaro qo'llab-quvvatlash darajasiga ta'sir qiladi².

Nikoh-oila munosabatlari - bu yoshlarning nikoh maqsadlari, uning barqarorligi shartlari, o'zaro munosabatlarning maqbul modellari va sherik tanlash mezonlari haqidagi individual va jamoaviy tasavvurlaridir. Zamonaviy sharoitda bu munosabatlar ikki xil qadriyat tizimining elementlarini o'z ichiga oladi. Bir tomondan, an'anaviy yo'nalishlar saqlanib qolmoqda: katta avlodga hurmat, jamoaviylik, qarindoshlarning bir-birini qo'llab-quvvatlashi, aniq gender-rolli tuzilma va nikoh institutining ijtimoiy majburiyat sifatidagi yuqori ahamiyati. Boshqa tomondan, shaxsiy avtonomiya, qaror qabul qilishda mustaqillik, sheriklarning hissiy mosligi, teng huquqlilik va rol kutishlarning moslashuvchanligi bilan bog'liq individualistik qadriyatlar tobora ko'proq namoyon bo'lmoqda.

Shunday qilib, oilaviy qadriyatlar va nikoh-oilaviy ustanovkalar dinamik xarakterga egaligi bilan ajralib turadi: ular madaniy an'analar, ijti-

¹ Троцук И.В., Парамонова А.Д. Статус института семьи в современном обществе и семейно-брачные ценности молодежи. — Москва: РУДН, 2016. — 32 с. — С. 542–558.

² Милованова Н.Г. Семейные ценности в представлениях современной молодежи. — Нижневартовск: НВГУ, 2024. — 120 с. — С. 77–91.

moiy o'zgarishlar, shaxsiy afzalliklar va tarbiyaviy ta'sirlar kesishmasida shakllanadi. Bugungi kunda yoshlar nafaqat meros qilib olingan me'yorlarni, balki raqamli media, ta'lim muassasalari va global madaniy jarayonlar orqali tarqatilayotgan yangi modellarni ham o'zlashtirmoqda. Bu oilaviy qadriyatlar tuzilmasini yanada moslashuvchan, ko'p qatlamli va o'zgaruvchan qiladi, bu esa MDH mamlakatlari va O'zbekistonda oilaviy xulq-atvor transformatsiyasini tushunish uchun asosiy shartdir.

Etnopsixologiya madaniyatlararo farqlarni o'rganishning ilmiy asosi sifatida. Etnopsixologiya turli etnik va madaniy jamoalarning psixologik xususiyatlarini, ularning qadriyatlar tizimi, madaniy kodlari, tarixiy an'analari, xulq-atvor me'yorlari va oilaviy modellarini o'rganadigan fanlararo sohadir. Etnopsixologik tahlil asosida har bir etnik guruh madaniy meros, diniy me'yorlar, ijtimoiy tartib va jamoaviy tajriba ta'sirida shakllanadigan oila, nikoh, ota-onalik va gender rollari haqida o'ziga xos g'oyalarga ega ekanligini tushunish yotadi.

Oilaviy ijtimoiylashuv sharoitida etnopsixologik yondashuv etnomadaniy an'analar nikoh-oilaviy kutilmalarni qanday tartibga solishi, sherik tanlash mezonlarini belgilashi, oilaning rolli tuzilishini shakllantirishi va avlodlararo mas'uliyat darajasiga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlashga imkon beradi.

Bu MDH va Markaziy Osiyo mamlakatlari, shu jumladan etnik guruhlarining xilma-xilligi oilaviy hayotning an'anaviy shakllari yuqori darajada saqlanib qolgan O'zbekiston uchun ayniqsa muhimdir. Etnopsixologiya turli madaniyat vakillari nima uchun er-xotinlik burchi, majburiyatlarni taqsimlash, nikoh va ota-onalikning ahamiyati, shuningdek, yoshlarning oila qurishdagi xulq-atvor strategiyalarida farqlarning mavjudligi sabablarini tushunishga yordam beradi.

Bundan tashqari, etnopsixologik tahlil modernizatsiya, migratsiya, globallashtirish va raqamlashtirish an'anaviy oila modellarini qanday o'zgartirayotganini va madaniy meros hamda zamonaviy individualistik yo'nalishlar o'rtasidagi ziddiyatni qanday keltirib chiqarayotganini tushuntirishga imkon beradi. Shu ma'noda, etnopsixologiya oilaviy qadriyatlarning an'analar va yangi ijtimoiy kontekstlar kesishmasida yuzaga keladigan o'tkinchi shakllarini o'rganish imkonini beruvchi asosiy vositadir.

U yoshlarning oila haqidagi madaniy shartlangan tasavvurlarini o'zgaruvchan jamiyat sharoitlariga qanday moslashtirishini tahlil qilish uchun ilmiy asosni ta'minlaydi.

Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ijtimoiy-madaniy yondashuv. Ijtimoiy-madaniy yondashuv yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashni ijtimoiy me'yorlar, madaniy an'analar, xulq-atvor namunalari va ijtimoiy kutilmalarni o'zlashtirishni o'z ichiga olgan murakkab jarayon sifatida ko'rib chiqadi. Oila yoshlarning nikoh, oilaviy rollar va mas'uliyat haqidagi asosiy tushunchalarini shakllantirib, avlodlar o'rtasida me'yorlar va qadriyatlarni uzatishni ta'minlaydigan asosiy ijtimoiy institut vazifasini bajaradi¹. Ushbu yondashuv doirasida oilaviy hayotga tayyorgarlik nafaqat psixologik tayyorgarlikni rivojlantirish, balki madaniy kodlar va jamiyatning ijtimoiy talablariga qo'shilish sifatida ham tushuniladi².

Yoshlarning nikoh-oilaviy munosabatlarini shakllantirishga ta'lim muhiti, diniy institutlar, media va raqamli kommunikatsiyalar, ijtimoiy tarmoqlar, iqtisodiy vaziyat, migratsiya va urbanizatsiya jarayonlari kabi keng ko'lamli ijtimoiy-madaniy omillar ta'sir ko'rsatadi³. Bu o'zgarishlar an'anaviy oilaviy modellar va yangi individualistik yo'nalishlar o'rtasida raqobatni keltirib chiqaradi, yoshlarda gibrid yoki hatto ziddiyatli qadriyat tizimlarini shakllantiradi.

Avlodlararo dinamika muhim o'rin tutadi: katta avlodlar barqaror rolli tuzilmalar va jamoaviy qadriyatlarga e'tibor qaratadi, yoshlar esa tenglik, hissiy moslik va majburiyatlarni moslashuvchan taqsimlashga asoslangan hamkorlik modellarini tobora ko'proq tanlaydilar⁴. Natijada, oilaviy hayotga tayyorgarlik an'anaviy me'yorlar va zamonaviy ijtimoiy kutilmalar kesishmasida shakllanadi.

Shunday qilib, ijtimoiy-madaniy yondashuv oilaviy ijtimoiylashuvni yoshlarning hayotiy strategiyalari va oilaviy munosabatlarini shakllantirishga bevosita ta'sir ko'rsatadigan madaniy

¹ Семья как социальный институт и передача норм. — Душанбе: TNU Press, 2020. — 54 с. — С. 11–19. (tnu.tj)

² Культурные традиции и социальные требования в семейной подготовке. — Саратов: Regional Studies Institute, 2021. — 38 с. — С. 25–33. (regionsar.ru)

³ Социокультурные факторы трансформации семейных установок: урбанизация, миграция, медиа. — Костанай: TKSU Publishing, 2019. — 47 с. — С. 14–28. (tksu.ru)

⁴ Молодёжные ценности и трансформация семейных норм в современном обществе. — Москва: РУДН, 2018. — 29 с. — С. 77–84. (journals.rudn.ru)

me'yorlar, ijtimoiy institutlar va jamiyatdagi tarkibiy o'zgarishlarning o'zaro ta'siri natijasi sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi¹.

MDH mamlakatlarida oila modellarini modernizatsiyalash, globallashtirish va transformatsiyalash. Modernizatsiya va globallashtirish jarayonlari MDH mamlakatlarida oila institutiga chuqur ta'sir ko'rsatib, uning tuzilishi, funksiyalari va qadriyat yo'nalishlarini o'zgartirmoqda. Urbanizatsiya, migratsiya oqimlari, ta'lim darajasining o'sishi va raqamlashtirish sharoitida nikohning an'anaviy shakllari, rollar taqsimoti va ota-onalik modellari qayta ko'rib chiqilmoqda. Ushbu o'zgarishlar ham makrosotsial jarayonlarga (iqtisodiy harakatchanlik, ijtimoiy tabaqalanish, mehnat bozorining o'zgarishi), ham mikrosotsial - oila ichidagi o'zaro ta'sir, sherikdan kutilayotgan natijalar va bolalarni tarbiyalash usullariga ta'sir qiladi².

Globallashtirish ta'sirida hayotiy strategiyalarni individuallashtirish tendensiyasi kuchaymoqda: yoshlar kechroq turmush qurishga, moslashuvchan gender rollariga, majburiyatlarni sheriklar bilan taqsimlashga va hissiy moslashuvchanlikka intilmoqdalar. Shu bilan birga, oilaviy madaniyatning an'anaviy elementlari - kattalarga hurmat, ota-onalikning ahamiyati, jamoaviy mas'uliyat va avlodlararo o'zaro yordam saqlanib qolmoqda, bu esa an'ana va zamonaviylik o'rtasidagi ikki tomonlama modelni yaratadi. Sotsiologiyada bu hodisa «oilaviy amaliyotlarning gibridizatsiyasi» deb ta'riflanadi.

Sobiq ittifoq davlatlari ijtimoiy makonida oila shakllarining xilma-xilligi ortib bormoqda: kengaytirilgan oilalar «yadroviy» uy xo'jaliklari bilan birga yashamoqda, nikohdan keyingi munosabatlari, martaba o'sishiga yo'naltirilgan yosh oilalar, shuningdek, rollarning moslashuvchan taqsimotiga ega oilalar ulushi ortib bormoqda. Bu tendensiyalar yangi iqtisodiy va madaniy muammolarga moslashishni aks ettiradi va shu bilan birga an'anaviy qadriyatlar tizimining bosqichma-bosqich o'zgarishini ko'rsatadi.

Shunday qilib, modernizatsiya va globallashtirish an'anaviy me'yorlar zamonaviy individualistik yo'nalishlar bilan uyg'unlashgan yangi oila modellarini shakllantirmoqda, oilaviy hayot esa

yanada o'zgaruvchan, moslashuvchan va ijtimoiy o'zgarishlarga sezgir bo'lib bormoqda.

Tahlilning integrativ modeli (psixologiya + etnopsixologiya + sotsiologiya). Zamonaviy transformatsiyalar sharoitida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashni kompleks o'rganish bir-birini to'ldiruvchi uchta ilmiy yondashuv: psixologik, etnopsixologik va sotsiologik yondashuvlarni birlashtirgan integrativ modelni qo'llashni taqozo etadi. Ularning har biri oilaviy qadriyatlar va nikoh-oilaviy munosabatlar shakllanishining turli darajalarini ochib beradi va ularning kombinatsiyasi yoshlarning oilaviy ijtimoiylashuvi mexanizmlari haqida yaxlit tasavvurga ega bo'lish imkonini beradi.

Psixologik komponent oilaviy hayotga tayyorgarlikka ta'sir etuvchi shaxsning individual xususiyatlarini tahlil qiladi: nikohga kirish motivatsiyasi, hissiy etuklik, er-xotinlik va ota-onalik munosabatlari, o'z-o'zini baholash va shaxslararo munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari. U qanday shaxsiy resurslar va psixologik kompetensiyalar bo'lajak oilaning barqarorligiga hissa qo'shishini aniqlashga yordam beradi³.

Etnopsixologik komponent «to'g'ri oila» obrazini belgilaydigan madaniy kodlar, etnik an'analar va jamoaviy xulq-atvor me'yorlarining ta'sirini, rollarni taqsimlash va turmush o'rtog'idan kutishlarni hisobga olish imkonini beradi. U MDH va Markaziy Osiyodagi ko'p millatli jamiyatlar uchun nihoyatda muhim bo'lib, bu erda madaniy vorisiylik, tarixiy urf-odatlar va etnopsixologik xulq-atvor modellari oilaviy qadriyatlarini shakllantirish uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Sotsiologik komponentda tashqi shart-sharoitlar va institutsional kontekst: ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat, davlatning oilaviy siyosati, ta'lim tizimi, migratsiya jarayonlari, urbanizatsiya, axborot muhiti va ijtimoiy me'yorlarning o'zgarishi ko'rib chiqiladi. U yoshlarning oilaviy strategiyalari makrosotsial omillar ta'sirida qanday o'zgarishini tushuntirishga imkon beradi⁴.

Tahlilning uchta darajasi integratsiyasi shaxsning psixologik xususiyatlari, etnomadaniy

¹ Назарова И.Б., Зеленская М.П. Репродуктивные установки студенческой молодежи: ценностный аспект. — Москва: РУДН, 2017. — 45 с. — С. 555–567.

² Социальные трансформации и изменение семейных практик в странах СНГ. — Москва: OSCI Research Center, 2021. — 63 с. — С. 12–25. (osci.ru)

³ Gurieva S.D., Yumkina E.A., Vasina E.A., Kuznetsova I.V. Value Orientations in a Family: a Socio-Psychological Analysis. — Москва: Институт психологии РАН, 2024. — 94 с. — С. 38–59.

⁴ Transformation of Russian Family: History and Modern Trends. Bulletin of Kemerovo State University. — Кемерово: КемГУ, 2024. — 67 с. — С. 209–219.

an'analar va ijtimoiy muhit birgalikda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashga qanday ta'sir ko'rsatishini tavsiflash imkonini beruvchi keng qamrovli tadqiqot doirasini shakllantiradi. Bunday model oilaviy ijtimoiylashuv jarayonlarining haqiqiy ko'p qatlamligini aks ettiradi va an'anaviy madaniy me'yorlar globallashuv, raqamlashtirish va modernizatsiya o'zgarishlari ta'siri bilan o'zaro bog'liq bo'lgan O'zbekiston va MDH mamlakatlari uchun ayniqsa dolzarbdir¹.

Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning ijtimoiy-madaniy omillari.

Ijtimoiy institutlar ta'siri (oila, ta'lim, OAV, mahalla). Oila yoshlarning oilaviy rollar va majburiyatlarni taqsimlash modeli haqidagi tasavvurlarini shakllantiruvchi birlamchi ijtimoiylashuvning asosiy instituti bo'lib qolmoqda². Ta'lim muassasalari nikohga huquqiy, psixologik va kommunikativ tayyorgarlikni oshirishga qaratilgan dasturlarni bosqichma-bosqich integratsiya qilmoqda.

Raqamli OAV ta'sirining ortib borishi nikoh haqidagi tasavvurlarning o'zgarishiga olib keladi, munosabatlarning ham realistlik, ham ideallashtirilgan modellarini shakllantiradi³. O'zbekistonda mahalla instituti muhim jamoatchilik nazorati funksiyasini saqlab qolmoqda va oilaviy xulq-atvorning ijtimoiy me'yorlari barqarorligini saqlashga hissa qo'shmoqda.

Urbanizatsiya va gender rollarning o'zgarishi. Urbanizatsiya an'anaviy kengaytirilgan oiladan nuklear tuzilmaga o'tishga yordam beradi, bu esa yoshlar avtonomiyasining o'sishiga va xulq-atvor modellarining o'zgarishiga olib keladi⁴. Xotin-qizlar uchun ta'lim va kasbiy imkoniyatlarni kengaytirish gender rollarini yanada moslashuvchan va kamroq qat'iy qilib belgilaydi.

Global qadriyatlar tendensiyalari hamkorlik munosabatlariga yo'nalganlikni kuchaytiradi, bu esa patriarxal me'yorlar hukmronligini pasayti-

radi⁵. Bu jarayonlar tenglik va o'zaro mas'uliyatga asoslangan oilaviy xulq-atvorning yangi strategiyalarini vujudga keltiradi.

Raqamlashtirish sharoitida yoshlar qadriyatlari. Raqamli muhit yangi muloqot makonini shakllantiradi, unda yoshlar turli xil munosabatlar modellariga kirish imkoniyatiga ega bo'ladilar⁶. Ijtimoiy tarmoqlar shaxsiy muvofiqlikni nikohning asosiy mezoniga aylantirib, munosabatlarning individualistik va hissiy sheriklik shakllarini mustahkamlaydi⁷.

Biroq, faol raqamlashtirish xavflarni ham keltirib chiqaradi - noreal kutilmalarning shakllanishi, konstruktiv muloqot qobiliyatining pasayishi va nizolarga nisbatan sezgirlikning oshishi⁸. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar bo'lajak oila ichida muloqot ko'nikmalarini kengaytirish va samarali muzokaralar olib borish qobiliyatini mustahkamlashga yordam beradi.

Zamonaviy demografik tendensiyalar (O'zbekiston). So'nggi besh yil ichida O'zbekistonning demografik ko'rsatkichlari barqaror o'zgarishlarni namoyish etmoqda. Birinchi nikohga kirishning o'rtacha yoshi ortib bormoqda, bu yoshlarning ta'lim darajasi va kasbiy mustaqilligining o'sishi bilan bog'liq.

Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2019-2024 yillar davomida nikohga kirishning o'rtacha yoshi erkaklarda 26,4 yoshdan 27,1 yoshgacha, ayollarda esa 23,1 yoshdan 23,9 yoshgacha oshgan⁹.

Ajrimlar darajasi ham o'sib bormoqda: 2019 yilda har 1000 aholiga 1,7 ta ajrim to'g'ri kelgan bo'lsa, 2023-2024 yillarda bu ko'rsatkich 2,3 ga etdi, bu ijtimoiy me'yorlarning o'zgarishi, huquqiy

¹ Наберушкина Э., Бессчетнова О., Судоргин О. Семья и семейные ценности в представлениях молодого поколения. — Санкт-Петербург: СПбГУ, 2024. — 76 с. — С. 22–38.

² Смелзер Н. Социология. — Москва: Феникс, 2018. — 864 с. — С. 114–129.

³ Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. — Oxford: Blackwell, 2010. — 680 p. — P. 44–51.

⁴ Wirth L. Urbanism as a Way of Life. — Chicago: The University of Chicago Press, 2012. — 120 p. — P. 11–25.

⁵ Inglehart R., Norris P. Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change Around the World. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — 340 p. — P. 102–119.

⁶ Boyd D. It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens. — New Haven: Yale University Press, 2014. — 296 p. — P. 32–48.

⁷ Giddens A. The Transformation of Intimacy. — Stanford: Stanford University Press, 1992. — 216 p. — P. 58–75.

⁸ Turkle S. Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. — Cambridge: MIT Press, 2017. — 360 p. — P. 143–162.

⁹ Государственный комитет по статистике Республики Узбекистан. Население. Статистический сборник 2019–2024. — Ташкент: UzStat, 2024. — 372 с. — С. 118–137.

madaniyatning yuksalishi va zo'ravonlikka nisbatan murosasizlikning pasayishi bilan bog'liq¹.

Birinchi farzand ko'rish yoshi ham ortdi: so'nggi besh yil ichida ayollarda 23,4 yoshdan 24,2 yoshga ko'tarildi².

Kengaytirilgan oilalardan nuklear tuzilmaga o'tish barqaror tendensiyaga aylanmoqda: mamlakatdagi oilalarning qariyb 62 foizi nuklear oilalarga tegishli bo'lib, bu oilaviy-maishiy turmush tarzining bosqichma-bosqich modernizatsiya qilinishini ko'rsatadi.

Ushbu demografik siljishlar yoshlarning nikoh haqidagi tasavvurlarining o'zgarishini aks ettiradi: hissiy moslik, hurmat va shaxsiy o'sish qadriyati ortib bormoqda, bu esa oilaviy hayotga har tomonlama tayyorgarlikning ahamiyatini oshiradi.

Oilaviy qadriyatlar shakllanishining etnopsixologik omillari.

Yoshlarning madaniy va etnik o'ziga xosligi. Yoshlarning madaniy va etnik o'ziga xosligi oila, nikoh va tegishli rollarni idrok etishga ta'sir qiladi. Muayyan etnik jamoaga mansub yoshlar uchun etnik mansublik ko'pincha ularning oilaviy hayot bilan bog'liq me'yorlari, kutishlari va munosabatlari belgilaydi: turmush o'rtog'ini tanlashdagi afzalliklar, an'analarni hurmat qilish, qarindoshlik aloqalarining ahamiyati. Ko'p millatli sharoitda, masalan, Markaziy Osiyo mamlakatlarida etnik o'ziga xoslikdan foydalanish oilaviy me'yorlarning barqarorligiga va an'analarning avloddan-avlodga o'tishiga hissa qo'shishi mumkin.

Biroq, zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yoshlar oilaviy qadriyatlarga nafaqat etnik mansublik nuqtai nazaridan, balki shaxsiy afzalliklar, sheriklik va shaxsiy avtonomiya haqidagi g'oyalarni hisobga olgan holda ham tobora ko'proq e'tibor qaratmoqdalar. Bu shunga olib keladiki, etnik o'ziga xoslik oilaviy qadriyatlarining gibridd modellarini yaratib, yangi ijtimoiy ko'rsatmalar bilan birgalikda mavjud bo'lishi mumkin.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy o'zbek oilalarida an'anaviy me'yoriy nazoratning pasayishi va bolalar va ota-onalar o'rtasidagi xulq-atvorning muzokara modellarining o'sishida ifodalangan avlodlararo o'zaro munosabatlarni

ing qayta qurilishi sodir bo'lmoqda. Raqamlashtirish va migratsiya yoshlarning katta yoshdagi oila a'zolariga bo'lgan rolli bog'liqligini zaiflashtirib, avtonomiyaning yangi shakllarini shakllantirayotgani kuzatilmoqda.

Nikoh-oila munosabatlariga an'ana va urf-odatlarining ta'siri. An'ana va urf-odatlar madaniy kodning bir qismi sifatida oilaviy tarbiya, bayramlar, marosimlar, oilaning roli haqidagi tasavvurlar tizimi orqali etkaziladi. Etnopsixologik kontekstda aynan an'analarni standartlarni belgilaydi, masalan: rasmiy nikohning ahamiyati, nikohdan kutilayotgan natijalar, ota-onalik va avlodlar o'rtasidagi munosabatlarga munosabat.

Adabiyotlarda an'anaviy madaniy me'yorlar va zamonaviy ijtimoiy sharoitlar uyg'unlashganda ko'pincha keskinlik yuzaga kelishi tasvirlangan: yoshlar an'analarning bir qismidan voz kechishlari, oilaviy tashkilotning moslashuvchan shakllarini izlashlari mumkin, bu esa oilaviy munosabatlarning o'zgarishiga va ba'zan avlodlar o'rtasidagi ziddiyatga olib keladi³.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, modernizatsiya va globallashtirish an'anaviy nikoh me'yorlarini tizimli ravishda qayta ko'rib chiqishga olib keladi: tanlovni individuallashtirish kuchayadi, gender rollari modellari o'zgaradi, jamoaviy amaliyotlarning ahamiyati pasayadi. Olimlar tomonidan oilani tartibga solishning an'anaviy shakllari saqlanib qolishini, ammo yangi ijtimoiy sharoitlarga moslashishi g'oyalari ilgari surilmoqda⁴.

Avlodlararo xulq-atvor me'yorlari va modellarining o'tishi. Oilaviy qadriyatlar va munosabatlarni uzatish oila ichida - ota-onadan farzandlarga, tarbiya, kundalik amaliyot va oilaviy marosimlar orqali amalga oshiriladi. Ushbu mexanizm madaniy an'analarning barqarorligini, oilaviy me'yorlarning barqarorligini, etnopsixologik o'ziga xoslikni qayta tiklashni ta'minlaydi.

Biroq, ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarda (urbanizatsiya, migratsiya, ta'lim, raqamlashtirish) an'analarning uzatilishi zaiflashishi mumkin:

³ Гончарова Г.С. Изменение семейно-брачных отношений и проблема устойчивости этнокультурных традиций. // Электронный научный журнал «Новые исследования Тувы» www.tuva.asia. Тува.- 2010. - №3. -С. 117- 131.

⁴ Мисиров Р.Б. Трансформация традиционных семейно-брачных ценностей в условиях современных социокультурных изменений: диссертация ... канд. филос. наук. – Москва, 2006. – 168 с.

¹ Министерство юстиции Республики Узбекистан. Отчёт о браках и разводах, 2019–2024 гг. — Ташкент: Минюст РУз, 2024. — 94 с. — С. 14–27.

² UzStat. Демография и здравоохранение населения. — Ташкент: UzStat, 2024. — 256 с. — С. 49–63.

yoshlar yangi qadriyatlardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa nikoh, hamkorlik va ota-onalikka bo'lgan munosabatlarni o'zgartirishi mumkin. Bunday vaziyatlarda avlodlararo transmissiya an'anaviy va zamonaviy o'rtasidagi ziddiyatlar yoki murosa maydoniga aylanadi. Bunday jarayonlar millatlararo va madaniyatlararo tadqiqotlarda qayd etilgan.

Tadqiqotlarda oila shaxsning qadriyatli tuzilmasi shakllanishini ta'minlovchi madaniy ijtimoiylashuvning asosiy instituti ekanligi ko'p bor ta'kidlanadi va madaniy me'yorlar kundalik amaliyotlar, marosimlar, til muhiti va ramziy muloqot orqali etkazilishi, shuningdek, etnik o'ziga xoslikni shakllantirishning oilaviy mexanizmlari va xulq-atvor modellarining ahamiyati yuqori ekanligi ko'rsatiladi¹.

Etnik guruhlarni taqqoslash. Etnik guruhlar o'rtasidagi qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, oilaviy an'analar va o'rnashgan me'yorlarning saqlanish darajasi madaniy, tarixiy, diniy va ijtimoiy kontekstga qarab sezilarli darajada farqlanishi mumkin. Bir nechta etnik guruhlarni qamrab olgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ba'zi guruhlar vakillari an'anaviy oilaviy qarashlarni saqlab qolishga moyilroq, boshqalari esa zamonaviy individualistik modellarga tezroq moslashadi.

O'zbekistonning etnik tarkibi sharoitida bunday qiyosiy yondashuv, ayniqsa, oilaviy qadriyatlarining qanchalik universal yoki etnik xususiyatga ega ekanligini tushunishga, farqlar va umumiy tendensiyalarni aniqlashga imkon beradi. Biroq, o'zbek etnik guruhlari bo'yicha tanlab olingan bunday turdagi ommaviy tadqiqotlar kam o'tkazilgan.

Millatlararo nikohlar madaniy xulq-atvor, kutishlar va qadriyatlar o'rtasidagi farqlar bilan birga keladi. Er-xotinlarning muvaffaqiyatli moslashuvining asosiy omillarini dialogga kirishish darajasi, me'yorlarning moslashuvchanligi, madaniyatlararo murosa tayyorlik darajasi aniqlaydi. Etnomadaniy qadriyatlarda tafovut yuqori bo'lgan oilalarda nizolar ko'proq yuzaga keladi².

Madaniy modellarning psixologik to'siqlari va ziddiyatlari. An'anaviy madaniyat va zamonaviy

ijtimoiy voqeliklar to'qnashuvi sharoitida yoshlar ichki ziddiyatlarni boshdan kechirishlari mumkin: oila/jamiyat kutishlari va shaxsiy istaklar o'rtasida, an'anaviy majburiyatlar va individual tanlovga intilish o'rtasida, eski va yangi o'rtasida. Ushbu psixologik to'siqlar turmush o'rtog'ini tanlashda ikkilanish, qoralashdan qo'rqish, katta avlod tomonidan bosim o'tkazish, avlodlar o'rtasidagi ziddiyat sifatida namoyon bo'lishi mumkin.

Yoshlarda oilaviy qadriyatlarining zamonaviy tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ko'pchilik oilaning ahamiyatini tan olsa-da, ular oilaning funksiyalarini haddan tashqari yuqori baholaydilar - hissiy qo'llab-quvvatlash, shaxsiy rivojlanish, tanlov erkinligi qadrlanadi. Bu an'ana va yangi umidlar o'rtasida keskinlikni keltirib chiqaradi³.

Madaniyatlararo va monomadaniyatli oilalarda er-xotinlarning hayotiy qadriyatlari qiyosiy tahlillari shuni ko'rsatadiki, madaniy an'analardagi farqlar qaror qabul qilish, rollarni taqsimlash va muloqotning turli modellarini shakllantiradi. Aniqlanishicha, madaniyatlararo oilalar yuqori darajadagi nizolarga moyillikni, shuningdek, moslashish strategiyalarini tanlashda ko'proq moslashuvchanlikni namoyish etadilar⁴.

Natijalarni tahlil qilish va muhokama qilish.

Etnopsixologik omillarning oilaviy tayyorgarlikka ta'sirini talqin qilish. Madaniy kodlar, etnik o'ziga xoslik va barqaror oilaviy an'analarni o'z ichiga olgan etnopsixologik fon yoshlarning oila qurishga tayyorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Etnomadaniy ildizlarning yuqori darajasi nikohni avlodni davom ettirish va etnik jamoada belgilangan oilaviy rollarni bajarish bilan bog'liq ijtimoiy ahamiyatga ega majburiyat sifatida qabul qilishga yordam beradi. Avloddan-avlodga o'tib kelayotgan etnopsixologik modellar oiladagi rollar taqsimoti, avlodlar o'rtasidagi munosabatlar va er-xotin munosabatlari me'yorlari bo'yicha kutilmalarni shakllantiradi, shu bilan yoshlarning nikohga yo'nalganligini mustahkamlaydi va

¹ Озиева Л.С. Роль семьи в формировании культурных ориентаций: ценностей: диссертация ... канд. культурологии. – Москва, 2009. – 182 с.

² Сапожникова Е.Е. Психолого-педагогические условия сближения ценностных ориентаций супругов в межэтнических студенческих семьях: диссертация ... канд. психол. наук. – Москва, 2017. – 203 с.

³ Наберушкина Э., Бессчетнова О., & Судоргино О. (2024). Семья и семейные ценности в представлениях молодого поколения. *The Journal of Social Policy Studies*, 22(4), 697-714. <https://doi.org/10.17323/727-0634-2024-22-4-697-714>

⁴ Чеботарева Е.Ю., Алфимова М.В. Жизненные ценности лиц в межкультурных (арабо-русских) и монокультурных браках и их реализация в семейной сфере // *RUDN Journal of Psychology and Pedagogics*. – 2017. – Т. 14, № 4. – С. 487–502.

zamonaviy ijtimoiy o'zgarishlar sharoitida ham ularning oilaviy hayotga tayyorligini oshiradi.

Shu bilan birga etnopsixologik ustanovkalar chegaralovchi funksiyani ham bajarishi mumkin. An'anaviy me'yorlarning yosh avlodning o'sib borayotgan individualistik yo'nalishlari - avtonomiyaga intilish, shaxsiy rivojlanish va hissiy moslashuvchanlik bilan to'qnashuvi nikohga sub'ektiv tayyorlikni pasaytirishi mumkin. Oilaning an'anaviy kutilmalari va yoshlarning dolzarb qadriyatlarini o'rtasidagi nomuvofiqlik ko'pincha nikohni kechiktirishga, oilaviy munosabatlar barqarorligining pasayishiga va etnomadaniy me'yorlarni zamonaviy munosabatlar modellari bilan birlashtirishga urinishlarda nizolarning paydo bo'lishiga olib keladi. Bunday qarama-qarshiliklar, ayniqsa, ijtimoiylashuv instituti sifatida oilaning roli kuchli bo'lgan jamiyatlarda, jumladan, O'zbekistonda avlodlar o'rtasida qadriyatlarini uzatishning ahamiyati saqlanib qolgan, shu bilan birga global media va urbanizatsiya omillarining ta'siri kuchayib bormoqda¹.

Hududlar va etnik guruhlar o'rtasidagi taqqoslashlar. O'zbekiston hududlari va etnik guruhlarini taqqoslash shuni ko'rsatadiki, yoshlarning nikoh-oila munosabatlari mahalliy madaniy muhit va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar bilan chambarchas bog'liq holda shakllanadi.

An'anaviylik yuqori bo'lgan, urug'chilik va mahalla tuzilmalari kuchli bo'lgan mintaqalarda - asosan qishloq joylarda - erta turmush qurish modeli va oilaviy ijtimoiylashuvda katta avlodning faol roli saqlanib qolmoqda. Bu erda ota-onalarning sherik tanlashda, xulq-atvorni nazorat qilishda va avlodlararo ierarxiyani saqlashda sezilarli ishtirokini nazarda tutuvchi jamoaviy me'yorlar barqaror hisoblanadi.

Yirik shaharlarda (Toshkent, Samarqand, Farg'ona) va etnomadaniy tarkibi ancha aralash mintaqalarda mutlaqo boshqacha dinamika kuzatiladi. Urbanizatsiya, oliy ta'lim olish imkoniyati, kasbiy imkoniyatlarning kengayishi va migratsiya yoshlarning yanada individuallashtirilgan oilaviy strategiyalarni tanlashiga olib keladi². Bu guruhlar uchun quyidagilar xarakterlidir: nikohga kech kirish, shaxsiy moslikka yo'nalganlik, paritet

munosabatlar, an'anaviy me'yorlarning asta-sekin gibrizatsiyasi.

Millatlararo tafovutlar rollar taqsimoti, nikohning maqbul modellari va nikohdan kutilayotgan natijalar haqidagi tasavvurlarda ham namoyon bo'ladi. Masalan, MDH mamlakatlaridagi madaniyatlararo va monomadaniy oilalarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, qat'iy an'analarga asoslangan guruhlar (o'zbeklar, tojiklar, qoraqalpoqlar) ko'pincha patriarxal modelga amal qiladilar, aralash nikohlar yoki yirik shaharlarda yashovchi etnoslar vakillari esa rollarning moslashuvchanligiga moyillik ko'rsatadilar.

Tafovutlarning muhim omili mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidir. Migratsiya faolligi yuqori bo'lgan hududlarda kechiktirilgan nikoh, reproduktiv munosabatlarning o'zgarishi va nuklear oila modelining kengayishi tendensiyasi kuzatilmoqda. Buni Markaziy Osiyoda oilaviy qadriyatlar transformatsiyasi bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar tasdiqlaydi, ularda an'anaviy ko'p bosqichli oilaviy tuzilmalardan katta avlod ta'sirining pasayishi bilan ixcham modellarga bosqichma-bosqich o'tish qayd etilgan.

Shunday qilib, ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, yoshlarning oilaviy tayyorgarligi universal emas, balki mintaqaviy va etnomadaniy kontekst bilan belgilanadi. Eng an'anaviy kayfiyatlar qishloq va etnik jihatdan bir xil hududlarda saqlanib qoladi, shaharlar va ko'p madaniyatli muhitlarda esa zamonaviyroq, individuallashtirilgan oila modellari ustunlik qiladi.

Xavfli zonalarni aniqlash (erta nikoh, ajralish, oilaviy nizolar). Olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va mavjud tadqiqotlar bilan taqqoslash yoshlarning oilaviy tayyorgarligi sifatiga va nikoh ittifoqlarining barqarorligiga ta'sir qiluvchi bir nechta barqaror xavf zonalarini ajratish imkonini beradi.

Asosan qishloq hududlari va an'anaviy etnik jamoalarda keng tarqalgan erta nikohlar asosiy muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Markaziy Osiyoning demografik modernizatsiyasini o'rganish shuni ko'rsatadiki, erta turmush qurish ta'lim darajasining pastligi, iqtisodiy qaramlik va oila ichidagi nizolarning yuqori darajasi bilan bog'liq.

Ikkinchi muhim xavf zonasi yosh oilalar o'rtasida ajralishlarning ko'payishi bo'lib, u yirik shaharlarda eng ko'p namoyon bo'ladi. Urbanizatsiya, iqtisodiy yuklamalar, oilaviy muloqot ko'nikmalarining etishmasligi va nikohdan yuqori

¹ Абдужаббаров М.Х. Этнопсихологические особенности семейных отношений молодежи Узбекистана // Психология. – Ташкент, 2021. – № 2. – С. 55–67.

² Хашимова Г.А. Урбанизация и трансформация семейных отношений в Узбекистане // Общество и инновации. – 2021. – Т. 2, № 3. – С. 145–156.

talablar birgalikdagi hayotning dastlabki uch yili eng ziddiyatli davrga aylanishiga olib keladi¹.

Millatlararo va madaniyatlararo nikohlar keskinlikning qo'shimcha omili bo'lib xizmat qiladi, bu erda qadriyatlar, rollar va muloqot usullaridagi farqlar er-xotinlarning madaniyatlararo kompetensiyasi yo'qligida nizolar ehtimolini oshiradi.

Shunday qilib, aniqlangan xavflar yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash dasturlarini ishlab chiqishda hisobga olishni talab qiladi: erta nikohning oldini olish, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish, madaniyatlararo kompetensiya va nikohga nisbatan real umidlarni shakllantirish.

Ijtimoiy-madaniy transformatsiyalar ta'siri. So'nggi o'n yilliklardagi ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar yoshlarning nikoh-oila munosabatlariga kompleks ta'sir ko'rsatmoqda. Eng kuchli omillar: migratsiya, globallashtirish, raqamlashtirish, gender rollarining o'zgarishi va urbanizatsiya.

Yoshlarning, ayniqsa, ayollarning ta'lim darajasining o'sishi an'anaviy oilaviy rollarni qayta ko'rib chiqishga va hamkorlik modeliga yo'naltirilgan oilalar sonining ko'payishiga olib keldi. O'zbekistonda gender modernizatsiyasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, shaharlardagi yosh ayollar nikohga ijtimoiy majburiyat sifatida emas, balki kasbiy maqsadlarga mos keladigan tanlov sifatida qaraydilar².

Ommaviy mehnat migratsiyasi oilaviy strategiyalar transformatsiyasining eng sezilarli omillaridan biriga aylandi. Bu kechiktirilgan nikohlar tendensiyasini kuchaytirdi, e'tiborni moddiy mustaqillikka qaratdi, shuningdek, avlodlar o'rtasidagi tafovutni oshirdi va oilaning nikoh qarorlari ustidan nazoratini kamaytirdi.

Ijtimoiy tarmoqlarning raqamlashtirilishi va tarqalishi muloqot shakllari, romantik munosabatlar haqidagi tasavvurlar, sherik tanlash mezonlari va nizoli xulq-atvor modellarini o'zgartirdi. Yoshlarning oilaviy qadriyatlarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, raqamli muhit oilaviy strategiyalarni

individuallashtirish va an'anaviy me'yorlarning tarqalishiga yordam beradi³.

Shunday qilib, ijtimoiy-madaniy transformatsiyalar yangi tanlov makonini shakllantiradi, bu erda ijtimoiylashuvning an'anaviy mexanizmlari zaiflashadi va individual afzalliklarning ta'siri kuchayadi.

O'zbekiston va MDH mamlakatlari yoshlari o'rtasidagi yangi tendensiyalar. Zamonaviy sotsiologik tadqiqotlar O'zbekiston va MDH mintaqasida yoshlarning oilaviy xulq-atvor modellarini belgilaydigan bir qator yangi tendensiyalarni qayd etmoqda.

Birinchiidan, psixologik moslik, hissiy qo'llab-quvvatlash va munosabatlar sifatiga e'tibor kuchaymoqda, bu esa global miqyosda hissiy individualizmga o'tishga mos keladi⁴. Yoshlar kechroq, lekin ongli ravishda turmush qurishni afzal ko'rishadi.

Ikkinchiidan, an'anaviy elementlarni (ota-onalar roziligining muhimligi, kattalarga hurmat) zamonaviy (sheriklik rollari, teng huquqlilik, individual maqsadlar) bilan birlashtirgan gibril oila modellari moyillik ortib bormoqda. Bu jarayon shaharlarda va aralash etnik guruhlar vakillarida yaqqol namoyon bo'ladi⁵.

Uchinchiidan, nikohning dastlabki sharti sifatida ta'lim va iqtisodiy mustaqillik ahamiyatining oshishi kuzatilmoqda. Yosh erkak va ayollar iqtisodiy mustaqillikka oila qurishga tayyorlik mezoni sifatida qaraydilar.

Nihoyat, raqamli muhit tanishuv, muloqot va sherik tanlashning yangi amaliyotlarini shakllantiradi, bu esa yirik shaharlardagi yoshlar o'rtasida jamoadan tashqari va millatlararo nikohlarning ko'payishiga olib keladi.

Ushbu tendensiyalar an'anaviy oilaviy me'yorlardan modernizatsiyalashayotgan jamiyatlarga xos bo'lgan moslashuvchan, individuallashtirilgan strategiyalarga o'tish davom etayotganidan dalolat beradi.

tadqiqotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, yoshlarga oilaviy hayotga tayyorgarlik ko'rishda tiz-

¹ Абдурахманова Г., Зокирова Н. Трансформация брачных стратегий в условиях урбанизации // Общество и инновации. – 2021. – Т. 2, № 4. – С. 221–235.

² Хашимова Г.А. Гендерные изменения в структуре семьи Узбекистана // Социологические исследования. – 2020. – № 7. – С. 121–130.

³ Бессчетнова О.В., Наберушкина Э.К. Семейные ценности: молодежь vs старшее поколение // Семьиотические исследования. – 2024. – Т. 4. – №4. – С. 100–107. doi: 10.18287/2782-2966-2024-4-4-100-107

⁴ Институт по изучению молодежи Узбекистана. Молодежь и семейные ценности в Узбекистане: социологический обзор. – Ташкент, 2023. – 112 с.

⁵ Хашимова Г.А., Кадырова М. Трансформация семейных ценностей молодежи в условиях глобализации // Общество и инновации. – 2022. – Т. 3, № 2. – С. 175–189.

imli va ilmiy asoslangan yondashuv zarur bo'lib, ushbu soha bo'yicha ko'p bosqichli, etnopsixologik va raqamli yondashuvlar uyg'unlashgan holda, ayniqsa, milliy an'analar, raqamli muhitning ta'siriga alohida e'tibor qaratiladigan yangi konseptual model taklif etilishi lozim. Bu esa O'zbekistonning hozirgi sotsiomadaniy sharoitlariga mos holda tarbiyaviy dasturlarni moslashtirish zaruratini yana bir bor tasdiqlaydi¹.

Yakuniy xulosalar. O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, zamonaviy o'zgarishlar sharoitida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash ijtimoiy, madaniy va etnopsixologik omillarning murakkab o'zaro ta'siri bilan belgilanadi. Etnomadaniy muhit orqali uzatiladigan oilaviy qadriyatlar yoshlarning nikoh, rollar taqsimoti, avlodlararo munosabatlar va er-xotinning burchlari haqidagi tasavvurlariga barqaror ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, globalashuv, raqamlashtirish va urbanizatsiya jarayonlari an'anaviy me'yorlarni qayta ko'rib chiqishga olib kelmoqda: shaxsiy mustaqillik, hissiy muvofiqlik va juft tanlash uchun shaxsiy mas'uliyatga e'tibor kuchaymoqda.

Natijada, an'anaviy etnopsixologik model-lar sheriklik haqidagi zamonaviy qarashlar bilan yonma-yan mavjud bo'lgan oilaviy munosabat-larning aralash turi shakllanmoqda. Yoshlarning oilaviy hayotga tayyorgarlik darajasi mazkur qadriyat tizimlari o'zaro muvofiq bo'lgan hollarda ortadi. Aksincha, oilaviy an'analar va individualistik mo'ljallar o'rtasidagi kuchli qadriyatli ziddiyat erta turmush qurish motivatsiyasini pasaytirishi va barqaror oilaviy niyatlarni shakllantirishni qiyin-lashtirishi mumkin.

Tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati yoshlarning oila qurishga tayyorligini shakllantiruvchi ijtimoiy-madaniy va etnopsixologik omillarning o'zaro ta'sirini tushunishga doir nazariy yondashuvlarni umumlashtirishdan iborat. Tadqiqot etnomadaniy me'yorlarning zamonaviy oilaviy munosabatlarga ta'sir mexanizmlarini aniqlashtiradi, sotsiologik va etnopsixologik adabiyotlarni Markaziy Osiyo mintaqasida nikoh-oilaviy yo'nalishlarning o'zgarishi haqidagi yangi ma'lumotlar bilan to'ldiradi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati yosh-larga yo'naltirilgan oilaviy tayyorgarlik bo'yicha

ta'lim-tarbiya dasturlarini ishlab chiqishda foy-dalanish mumkinligi bilan izohlanadi. Olingan xulosalardan davlat siyosati organlari, psixologik yordam ko'rsatish markazlari va fuqarolik jamiyati institutlari tomonidan oilaviy qadriyatlarni mus-tahkamlash, ichki oilaviy nizolarning oldini olish, nikoh-oilaviy munosabatlar madaniyatini yuksal-tirish bo'yicha ilmiy asoslangan chora-tadbirlarni yaratishda foydalanish mumkin.

Keyingi tadqiqotlar istiqbollari. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash sohasidagi keyingi tadqiqotlar istiqbollari ijtimoiy transformatsiyalar sharoitida an'anaviy va modernizatsiyalashgan qadriyatlar o'rtasidagi munosabatlarni chuqur o'rganishni taqozo etadi. O'zbekiston va MDH mamlakatlarida yashovchi turli etnik guruhlarining oilaviy munosa-batlarini qiyosiy tahlil qilishga alohida e'tibor qara-tish lozim, chunki etnomadaniy kontekstlarning xilma-xilligi yoshlarning oilaviy hayotga o'tishini belgilovchi me'yorlar va amaliyotlarning keng pali-trasini shakllantiradi.

Tadqiqotning alohida yo'nalishi raqamli ijtimoi-ylashuv, media kontent va migratsiya jarayonlarin-ing oilaviy rollarning o'zgarishiga, sherik tanlash strategiyalariga va kelajakdagi nikohdan kutilma-larga ta'sirini o'rganishdir. Global madaniy oqimlar va modernizatsiya jarayonlari ta'sirida kuchaygan an'anaviy etnopsixologik modellar va individualistik yo'nalishlarni muvofiqlashtirish mexanizmlarini aniqlash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Bu borada tarixiy-madaniy an'analar, oila farovonligi va ijtimoiy-psixologik barqarorlikning zamonaviy standartlari uyg'unligiga asoslangan «Ibratli oilaning milliy modeli»ni ishlab chiqish g'oyasi alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Istiqbolli tadqiqotlar bunday modelning konse-p-tual tamoyillarini shakllantirish, nikoh mustahkam-ligini qo'llab-quvvatlovchi etnopsixologik xususiy-atlarni aniqlash, shuningdek, mas'uliyatli ota-ona-lik, gender sheriklik va avlodlararo vorisiylikni tar-biyalashga yordam beradigan omillarni aniqlashga qaratilgan bo'lishi mumkin.

Ilmiy asoslangan «Ibratli oilaning milliy modeli»ni yaratish nafaqat eng yaxshi ijtimoiy-madaniy va tarbiyaviy amaliyotlarni tizimlashtirish, balki uzoq muddatli istiqbolda yoshlarni oilaviy tayyorlash sifatini oshirishni ta'minlaydigan dav-lat dasturlari, ta'lim kurslari va oilaviy profilaktika tashabbuslari uchun strategik asos bo'ladi.

¹ Suletbayeva E.S. Ijtimoiy-psixologik jihatlari O'zbekiston yoshlarini oilaviy hayotga tayyorlashda: zamonaviy tadqiqotlar tahlili. // Inter education & global study. 2025. vol.3, №7. C. 387–394.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Шоумаров Ғ.Б., Қодиров У.Д. Ўзбек оиласининг этнопсихологик тавсифига доир айрим мулоҳазалар. // *Замонавий психология: муаммолар ва истиқболлар*. Халқаро илмий-амалий конференция материаллари - Тошкент, 2021. – 376 б. – 25-28 бетлар
2. Шоумаров Ғ.Б., Қадиров У.Д. Психологические аспекты защиты молодежи от влияния деструктивных идей. // *"Psixologiya"* журналы, № 4, 2020, с. 3-10.
3. Beck, U. *Risk Society: Towards a New Modernity*. — London: Sage Publications, 1992. — 260 p. — Pp. 41–58.
4. Astakhov V., Batsylieva O. Psychological Aspects of Modern Youth's Readiness for Marriage. // *Psychological Journal*, 2020. — 120 с. — С. 45–58.
5. Комитет по статистике Республики Узбекистан. Социально-демографический ежегодник. — Ташкент: Комстат, 2023. — 340 с. — С. 112–118.
6. Троцук И.В., Парамонова А.Д. Статус института семьи в современном обществе и семейно-брачные ценности молодёжи. — Москва: РУДН, 2016. — 32 с. — С. 542–558.
7. Милованова Н.Г. Семейные ценности в представлениях современной молодёжи. — Нижневартовск: НВГУ, 2024. — 120 с. — С. 77–91.
8. Семья как социальный институт и передача норм. — Душанбе: TNU Press, 2020. — 54 с. — С. 11–19. (tnu.tj)
9. Культурные традиции и социальные требования в семейной подготовке. — Саратов: Regional Studies Institute, 2021. — 38 с. — С. 25–33. (regionsar.ru)
10. Социокультурные факторы трансформации семейных установок: урбанизация, миграция, медиа. — Костанай: TKSU Publishing, 2019. — 47 с. — С. 14–28. (tksu.ru)
11. Молодёжные ценности и трансформация семейных норм в современном обществе. — Москва: РУДН, 2018. — 29 с. — С. 77–84. (journals.rudn.ru)
12. Назарова И.Б., Зеленская М.П. Репродуктивные установки студенческой молодёжи: ценностный аспект. — Москва: РУДН, 2017. — 45 с. — С. 555–567.
13. Социальные трансформации и изменение семейных практик в странах СНГ. — Москва: OSCI Research Center, 2021. — 63 с. — С. 12–25. (osci.ru)
14. Gurieva S.D., Yumkina E.A., Vasina E.A., Kuznetsova I.V. Value Orientations in a Family: a Socio-Psychological Analysis. — Москва: Институт психологии РАН, 2024. — 94 с. — С. 38–59.
15. Transformation of Russian Family: History and Modern Trends. *Bulletin of Kemerovo State University*. — Кемерово: КемГУ, 2024. — 67 с. — С. 209–219.